

Welkom in de wonderwereld van licht en donker

Welkom in de wonderwereld
van het schimmentheater

Maak een kijk-en-doe-tocht langs
internationale schaduwfiguren
en ontdek de geheimen van
licht
en
donker

Inhoud

Curieuze schaduwfiguren: lesbrief	4
De wonderwereld van licht en donker	5
Afschaduwing	6
Museumlogo	7
Schimmentheater	8
Schimmenspel vroeger en nu	9
Illuminatieprenten	10
Centsprenten met chinese schimmen	11
Chassinetten	12
Handschaduwbeelden	13
Spaanse schimmen	14
Turkse schimmen	15
Speelscène met Hacivat en Karagöz	16
Grieks schimmenspel	17
Schimmen uit India	18
Schaduwfiguren uit China	19
Chinese schimmen: poppen en decors van leer	20
Wayang kulit uit Indonesië	21
Kancil het dwergheertje	22
Wayangtheatertje	23
Semar, een goddelijke clown	24
Petruk	25
Zelf eens proberen?	26
De vrouw van Jan Klaassen	27
Handgymnastiek	28
Sprookje	29
Een Turkse grappenmaker	30
Een lekkernij	31
Een dikke pias	32
Kroepoek	33
Speelscherf	34
Een mechanische Jan	35
Een olijke Amsterdamse snuiter	36
Hoe zwaar is je familie?	37
Konijn, een schim- en stokpop	38
Een rekvisiet uit Java	39
Gunungan	40
Strijdtoneel	41
Snoepen van pisang goreng	42
Boeken over poppen en schimmen	43
Selfie	44
Plaatjes om uit te knippen	45
YouTube-filmpjes	48
Europa en Azië. Tot ziens!	49
Colofon	50

Curieuze schaduwfiguren: lesbrief

Met veel plezier presenteren wij een *lesbrief* over het *schimmen-* en *schaduwspel*. Krijg inzicht in de diverse technieken en spelvormen, laat je verbazen, verrassen en ontroeren. Ontmoet in Nederland Jan Klaassen en zijn vrouw Katrijn, lach om de bekvechtende

kameraden Karagöz en Hacivat uit Turkije en de Griekse Karaghiozis en zijn vriend Hatziavatis.

Uit Indonesië komen de prinsen Arjuna en Bima, het pientere dwerghertje Kancil en de clowns Semar en Petruk.

Bekijk kleurrijke Javaanse wayang-kulitfiguren, intrigerende Chinese en Indische schimmen, wonder-schone chassinetten, illuminatie- en centsprenten en geheimzinnige ombres chinoises.

De wonderwereld van licht en donker

Mag ik mij even voorstellen? Mijn naam is *Jan Klaassen*. Ik hoor thuis in het oud-Hollandse poppentheater. Graag maak ik samen met jou een kijk-en-doe-tocht door de wonderwereld van **licht** en **donker**. Ontdek mijn vele schaduwvrienden; ze komen tot leven in Europa en Azië.

Afbeelding: op een stapel boeken zit Jan Klaassen te lezen als een echte boekenwurm. Achter zich zijn schaduw. Van Plato (Grieks filosoof en schrijver, ca. 427-347 v. Chr.) heeft hij geleerd, dat zijn bestaan en de zichtbare wereld rondom hem slechts afschaduwingen zijn van de echte werkelijkheid. Zijn ziel en ideeënwereld zijn daarvan een onderdeel. Zijn schaduw is zijn dubbelganger: zijn denkbeeldige vriend.

Afschaduwing

Jan Klaassen is een afspiegeling van ons allen, zoals alle figuren in de oud-Hollandse poppenkast met handpoppen. Jan denkt niet te veel na. Hij is impulsief en een doener. Soms denkt hij wel na, maar dan is het meestal te laat. Zijn *schaduw* beweegt immer met hem mee. Maar hij kan zijn schaduw nooit inhalen.

Geweten

De schaduw van Jan Klaassen is als het ware zijn *geweten*, maar dat geweten heeft hij niet nodig. Hij weet van nature wat goed en fout is. Hij stort zich in gevaarlijke avonturen, maar redt zich daar altijd weer uit. Hij kan ronduit slecht uit de hoek komen, maar is vaak ook een goedgezind. Hij heeft geen dubbele agenda. Hij is recht door zee. Het enige wat hij wil, is vrolijkheid en genieten.

Schaduwwereld als metafoor

Jan Klaassen is nooit echt gemeen, maar houdt wel van plagen. Hij is verbaasd en nieuwsgierig. Je zou kunnen zeggen, dat de traditionele en internationale volkspoppenkastscènes een *schaduwwereld* zijn van het echte leven: een *metafoor* (stijlmiddel) om het verschil aan te geven tussen schijn en werkelijkheid.

Museumlogo

Links in het *museumlogo* (beeldmerk) van het *Poppenspe(e)lmuseum* zit *Jan Klaassen* al zwaaiend met zijn knuppel. Tegenover hem wipt zijn Indonesische makker *Semar* met een draad aan zijn hand een letter 'E' uit de naam van het museum, alsof hij net als een marionettenspeler zelf de touwtjes in handen wil hebben.

Erfgoedinstelling

Deze (extra) letter in 'spe(e)l' maakt duidelijk, dat je hem en zijn vrienden niet alleen mag bekijken, maar dat ons museum ook een *erfgoedinstelling* is waar de bezoekers dikwijls de vraag wordt gesteld: 'Zelf eens proberen?'

Zelf eens proberen?

Onder de noemer *Zelf eens proberen?* nodigen wij je uit zelf aan de slag te gaan met de diverse *schimmenspeltechnieken* en enkele vragen te beantwoorden. Veel plezier. Applaus!

Toon het juiste theaterwoord

Noteer de ontbrekende en gevraagde woorden bij *Zelf eens proberen?* Zet hieronder in de juiste volgorde de **15** genummerde letters uit de woorden die je hebt ingevuld. Tezamen vormen deze letters de benaming voor een spel met schaduwfiguren. Toon het gevonden woord – of stuur het ons – en ontvang een verrassing.

Info: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/MailForm.html>.

Vertoning met schaduwfiguren

• • • • • • • • • • • • • • •
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Schimmentheater

In het *schimmentheater* beweegt de *schimmenschuiver* (vertoner) platte figuren tussen een lichtbron en een half-transparant speelscherm. De schaduwen die de figuren op het scherm werpen, zijn ook aan de andere kant van het schimmendoek te zien. Het spel kan worden opgevoerd met ondoorzichtige figuren, bijvoorbeeld van karton of hout. Houd je deze pal tegen het scherm, dan geven zij een zwart schaduwbeeld zo scherp als een silhouet.

Lamp

Hoe dichter je naar de *lamp* toeloopt, hoe groter de schaduw. Worden de figuren/voorwerpen iets van het scherm afgehouden, dan wordt het schaduwbeeld grijs en onscherp.

Kleurige, transparante figuren

Een schimmenspel kan ook met *transparante*, kleurige schimfiguren gespeeld worden. De kleuren schemeren aan de andere kant van het scherm door. Deze vorm van schimmenspel wordt veel in Azië opgevoerd. In dit werelddeel worden de schimmen meestal vervaardigd van bijna doorzichtig gemaakte dierenhuid (*perkament*). Behalve een beschildering krijgen deze figuren veelal ook nog een rijke versiering van gaatjes.

Schimmenspel vroeger en nu

Theatervormen, waaronder dans (ballet), toneel en mime, alsook projectievormen, zoals (animatie)film, powerpoint, computertechnieken en zelfs het licht van je *mobieltje* of *iPad* kunnen vandaag de dag een belangrijke rol spelen bij het vertonen van het schimmen- en schaduwspel.

Voorouders

Vroeger gebruikten onze voorouders een olielamp, een kaars, een toverlantaarn, een diaprojector of een zaklamp om sprookjesachtige figuren tevoorschijn te toveren.

Plastic, metaal, hout en stof

Naast het gebruik van papier, karton en leer worden schimfiguren nu ook gemaakt van plastic, metaal, hout en stof. Zelfs van gebruiksvoorwerpen en allerlei mechanieken maakt men dankbaar gebruik.

Illuminatieprenten

Onze negentiende-eeuwse voorouders kenden een aardig winteravond-vermaak. Als je wilt ontdekken wat het plezier was van de grappige kluchtspelen met de *chinese schimmen*, zal je een kaars moeten ontsteken. In de zacht vervagende en weer oplevende schaduwbeelden – door het flakkeren van de vlam – schuilt het geheim van deze vertoning met de *ombres chinoises* en *illuminatieprenten*.

Zigzagbanen

Op dit plaatje zie je een theateropening met een illuminatieprent (illuminatie: verlichting/licht). Onder de toneelopening zit een orkest te spelen.

Vertoning

Het succes van de vertoning met de illuminatieprenten werd voor een groot deel bepaald door de werking van een door twee spillen bewogen strook papier – voorzien van helder gekleurde zigzagbanen – die zich achter de illuminatieprent bevindt.

Door aan een van de zwenfels te draaien die zich links van de theateropening bevinden, krijgen de toeschouwers de wonderbaarlijkste effecten te zien. Ben je aan het eind van de rol en wil je nog meer genieten, dan neem je de andere zwenfel en draai je deze in tegenovergestelde richting.

Gaatjes

Veelvuldig zijn er in de prenten kleine ronde of stervormige gaatjes geponst om zuilen, poorten en andere taferelen te omlijsten. Maar vooral om sterren of illuminatie te suggereren. Door de draaiende rol papier was het net alsof een fontein – door de zigzagbanen en de gaatjes in het tafereel – écht ging spuiten en de lichtjes op de kermis aan en uit gingen.

Centsprenten met chinese schimmen

Chinese schimmen is een andere benaming voor Europees schimmentheater. De term is geïntroduceerd in de zeventiende eeuw, toen handelsreizigers naar het Verre Oosten gingen en chinoiserieën mee terugbrachten. Daar waren ook lantaarns bij met schimfiguren.

Gedurende de achttiende en de negentiende eeuw kwamen kinderprenten, ook wel volks- of *centsprenten* genaamd, erg in zwang.

De prent is genoemd naar de prijs die je er toen voor moest betalen.

De gebroken brug

Er werden ook prenten uitgegeven met afbeeldingen van schimfiguren met een bijbehorend decor. Kinderen konden de plaatjes op karton plakken en uitknippen. Een beroemd spel is *De gebroken brug* – in het Frans ‘Le pont cassé’. Het liedje dat erin voorkomt, kennen wij als ‘Alle eendjes zwemmen in het water, falderalderiere ...’.

Beeldverhalen

Centsprenten werden in heel veel Europese landen uitgegeven. Het zijn *beeldverhalen* met meestal een opvoedende strekking: eten, snoepen, spelletjes, huiselijke en huishoudelijke taferelen, sprookjes, spreekwoorden, het dierenrijk enz.

Chassinetten

Chassinetten zijn houten raamlijsten met daarin een verwisselbare afbeelding, die met lijnolie doorzichtig is gemaakt. Op dit papieren *decor* zijn huiselijke en dorpstaferelen afgebeeld.

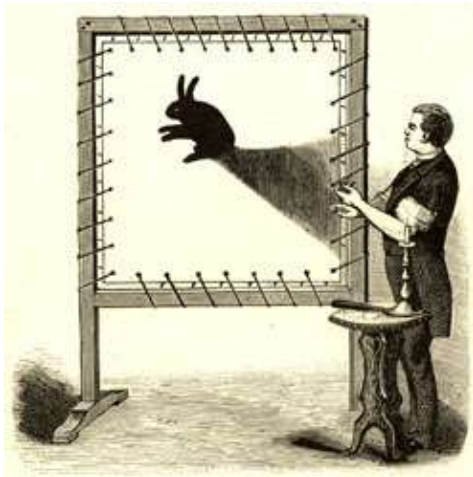

Figuurtjes

Achter de chassinet brandde een kaars of een olielamp. Tussen de lichtbron en het decor kunnen de figuurtjes heen en weer bewogen worden.

Handschaduwbeelden

Aan het eind van de achttiende eeuw verschijnen er in diverse landen werken waarin de kunst van de levende *handschaduwbeelden* wordt verklaard. Sommige zijn zeer uitvoerig, andere zijn klein en bedoeld voor kinderen. Je zult het wel eens geprobeerd hebben: door de vingers in

allerlei standen te houden is het mogelijk – met of zonder hulpmiddelen – de meest uiteenlopende figuren in silhouet op een muur tevoorschijn te toveren.

Genoeglijke uurtjes

Onze voorvaders brachten heel wat genoeglijke uurtjes door met deze vermakelijke handgymnastiek. Deze artiest toont met zijn handen een *konijn* op het speelscherm.

Spaanse schimmen

De spelvorm *Spaans schimmenspel* wordt gebruikt wanneer mensen acteren achter een verlicht wit scherm/laken. Er zijn verschillende trucs mogelijk. Een bekende act voor Spaans schimmenspel is de operatie. De patiënt ligt op een bank. De chirurg knipt de buik van die 'zieke' open en haalt er allerlei vreemde voorwerpen uit, de veroorzakers van de pijn.

Kikker

Voor de toeschouwers lijkt de operatie griezelig echt. Er komt zelfs een groene *kikker* uit de buik van de zielepiet.

Turkse schimmen

De hoofdfiguur in het *Turkse schimmentheater* is de levenslustige en zwartogige *Karagöz* (spreek uit: *karageus*, met de g van goal) die met zijn kleinburgerlijke vriend *Hacivat* (spreek uit: *haatsjivat*) immer aan het twisten is.

Spel voor jong en oud

De dynamische stukken worden gespeeld voor jong en oud en grijpen terug naar de achttiende en negentiende eeuw.

Fluit en trommel versterken de dramatiek van het spel en begeleiden de voorstellingen.

Kamelenhuid

Turkse schimmen zijn meestal van kamelenhuid gemaakt. De figuren worden met een stok loodrecht op het scherm bewogen. Alleen Karagöz heeft een extra speelhoutje nodig om zijn zeer lange arm te kunnen bewegen.

Het Karagözspel heeft zich verbreid in landen die in de Turkse invloedssfeer lagen. Zo zijn de Griekse hoofdfiguren *Karaghiozis* en *Hatzivatis* ontstaan uit de Turkse.

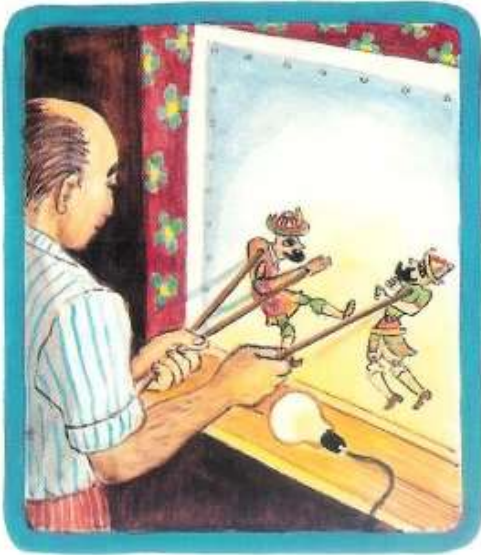
Speelscène met Hacivat en Karagöz

Hacivat (H) en *Karagöz* (K) gaan naar een begrafenis.

H. “Kom hier, ik wil met je praten!”

K. “Waarom schreeuw je zo?”

H. “Slaap je nog steeds? Slaapkop!”

K. “Maar je weet toch, dat ik moeilijk in slaap val?

’s Avonds slaap ik vroeg in.

’s Morgens word ik laat wakker.

’s Middags lig ik urenlang te rusten.

Wat wil je eigenlijk van me?”

H. “Kom hier, ik moet je wat vertellen.”

K. “Wat dan? Nu al, en om deze tijd?”

H. “Mijn oom is gestorven. We moeten naar Nederland.”

H. “Maar wij hebben geen geld!”

K. “Geen probleem.

Je kunt ook ‘met zonder geld’ op reis gaan.

Ik eet bij jou zonder een cent op zak.

Ik heb geen portemonnee bij me als ik met je thee ga drinken.

Ik slaap bij je en heb een lege beurs.

Dan is het toch ook geen probleem als ik met je op reis ga?”

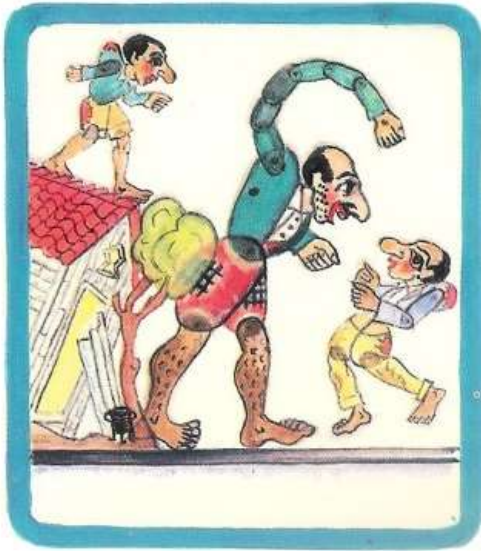
Kibbelen ‘met zonder geld’

En zo kibbelen ze over en weer, komen ze op de uitvaart en leven ze ‘met zonder geld’ nog lang en gelukkig.

Applaus!

Grieks schimmenspel

Het traditionele *Griekse schimmentheater* heet *Karaghiozis*, naar zijn hoofdfiguur. Het is ontstaan uit het Turkse Karagöztheater. De figuren zijn plat en van transparante kamelen- of ossenhuid gemaakt, maar vaak ook van karton of plastic. Ze kunnen op verschillende plaatsen geledingen hebben. De schimmen worden met een stok tegen een breed scherm bewogen.

Bult, grote neus en kale kop

Karaghiozis heeft een bult, een grote neus en een kale kop. Zijn wangen zijn ongeschoren, hij heeft zwaar behaarde benen en loopt op blote voeten. Ook gaat hij sjofel gekleed; zijn kleren zijn opgelapt. Hij behoort tot de onderklasse; geen wonder dat hij de sociale orde verstoort.

Lange arm

De rechterarm van Karaghiozis is buitensporig lang. Dat is handig als hij een klap wil uitdelen.

Een van de vaste, clownachtige personages in het spel is de voorbeeldige *Hatziavatis*. Zijn puntbaardje en tulband herinneren nog aan zijn Turkse voorzaat Hacıvad.

Schimmen uit India

Het schimmenspel van *India* dateert van voor de westerse jaartelling. In *Andhra Pradesh*, een deelstaat in Zuidwest-India, heet het schimmentheater *Tholu Bommalatta*, hetgeen ‘spel van de grote huiden’ betekent.

De figuur met de tien hoofden is de demonenkoning *Rawana*.

Schaduwfiguren uit China

In sommige streken van *China* is het traditionele schaduwtheater nog altijd populair. Er worden door de spelers legenden en kluchten uitgebeeld. Ze gaan over heldendaden, eergevoel, liefde, ontrouw, moord en doodslag. De poppen onderhouden het contact met de goden en geesten en helpen

mensen zich te beschermen tegen ziektes, onvruchtbaarheid, droogte van het land en andere rampen. De poppen en het schimmendoek worden als magische objecten vereerd. Bijgeloof speelt daarin een grote rol.

Instrumenten

Tromgeroffel, gongen, bekens, kleppers, fluiten en snaarinstrumenten begeleiden het spel van de Chinese schimmenschuiver. Deze spreekt en zingt alle rollen. Het speelhoutje van de schimfiguur wordt door hem – net als bij het Turkse schimmenspel – horizontaal in de figuur gestoken. Op de afbeelding hierboven kun je ontdekken, dat de door hem in het spel te gebruiken schaduwfiguren aan een draad links van hem hangen. Zes familieleden en hun hond kijken naar zijn spel.

Chinese schimmen: poppen en decors van leer

Poppen, decors en rekwisieten, zoals stoelen, tafels, kasten, (draag)koetsen, bruggen, rotsen, watervallen en wapens zijn minuscule uitgesneden en gekerfd uit gedroogd, geprepareerd en geschalmde koeien-, ezel- of schapeleer. De schimmen zijn meestal niet groter dan 25 tot 40 cm,

maar er zijn er ook van 70 cm. De *Chinese schimmen* zitten vol geponste gaatjes en sierlijke uitsneden. De gezichten zijn vaak geheel open. Alleen de verfijnde lijnen van neus, mond en ogen blijven over. Dikwijls zijn de figuren geolied om ze doorschijnender te maken.

De poppen bestaan uit diverse losse onderdelen. Hoofd, lijf, armen, handen en benen zijn met draad aan elkaar vastgemaakt.

Gebogen ijzeren staafje

Door middel van een bijna horizontaal en schuin gehouden ijzeren staafje, dat aan het uiteinde bevestigd is aan de nek, handen en het bovenbeen van de poppen, worden de schimfiguren door de speler tegen het – vaak – iets naar voren hellende speeldoek gedrukt. Aan de onderkant van de manipuleerstaafjes zit een bamboe of houten handvat.

Verwisselbare hoofden

Bij veel schaduwfiguren kan het hoofd verwisseld worden. Op de plaats van de nek is een extra reepje leer bevestigd; daarin wordt de hals van de kop geschoven. Zo kan een prins, prinses of keizer plotseling in een beest veranderen en krijgen zij een varkens-, vossen- of apenkop.

Fabelwezens

Een welhaast oneindig lijkende schaar van schaduwfiguren passeert de revue: ambtenaren, generaals, woeste krijgers, elegante dames, kikkers, slakken, slangen, reusachtige vissen, draken, leeuwen, tijgers, muilezels, paarden, olifanten, weergoden, hellegeesten en andere fabelwezens.

Wayang kulit uit Indonesië

Wayang kulit is een theatervorm uit *Indonesië* en *Maleisië*. Het wordt gespeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van een karbouw (waterbuffel). De poppen zijn aan beide zijden beschilderd en versierd met een rijk patroon van gaatjes, waar het licht doorheen kan schijnen. Het is *stokpoppenspel* en *schimmenspel* tegelijkertijd.

Geledingen in schouders en ellebogen

De pop is over de hele lengte tussen een gespleten stok geklemd. Onder de pop loopt de stok uit in een handvat.

De pop heeft geledingen in de schouders en ellebogen. Aan de handen zit een dunne stok om de armbeweging te leiden.

Dalang

De figuren worden door de *dalang* (schimmen- en poppenspeler) bewogen tegen een strak gespannen, langwerpige, wit speelscherm, dat dikwijls rood omrand is. Tussen de poppenspeler en het scherm brandt een lamp. Onderlangs het scherm ligt de zachte stam van een bananenplant. Daarin worden de figuren geprikt die niet in actie zijn: de goede partij rechts (gezien vanuit de dalang), de kwade links.

Gamelan

De dalang speelt alle rollen en leidt het *gamelanorkest*, dat achter hem zit. De toeschouwers mogen vaak ook aan de ‘spelerskant’ van het scherm toekijken. Zo zien zij de wayangfiguren in het ‘echt’ en de dalang in levenden lijve. Ook hebben nieuwe technieken hun intrede gedaan. Zo worden er bijvoorbeeld tijdens een optreden, in plaats van de ‘echte’ muziek van een gamelanorkest, ook moderne bewerkingen van gamelanmuziek via de *computer* ten gehore gebracht.

Kancil het dwerghertje

Op dit *wayangrekwisiet* speelt een dalang de verhalen van de pientere *Kancil*. Dit dwerghertje is al de dieren in het oerwoud te slim af. Op de deksel van de wayangkist – de *kotak wayang* – kun je een eend en een olifant ontdekken. De dalang steekt met zijn rechterhand Kancil

omhoog, met zijn linkerhand een pauze-teken – *gunungan*, ook wel *kayon* geheten. Boven het hoofd van de dalang hangt een wayanglamp – *blencong*.

Pisangstam

Onder de rode rand, en tussen de twee bomen, is de horizontaal liggende en groene pisangstam – *debog* – te zien. Boven aan het speelscherf zijn een maansikkel, de zon en wolken afgebeeld.

De figuren in de wayangkist zijn een haan, een karbouw en een tijger. Rechts van de dalang bevinden zich een wierookbrander, een offerschaal met een torentje rijst en een tros bananen.

Blote rechtervoet

Met gekruiste benen (kleermakerszit) zit de dalang op de grond. Tussen de tenen van zijn blote rechtervoet of in zijn hand houdt hij dikwijls een hamertje – *cempala* genaamd – geklemd. Daarmee slaat hij tegen de houten kist om het tempo van de muziek aan te geven. Tijdens een wayang-kulitopvoering tikt de dalang ook vaak met zijn rechtervoet tegen koperen schijfjes (*keprak*).

Deze hangen links van hem tegen de rechter zijkant van de kotak wayang. Het kletterende geluid van de keprak geeft een extra effect tijdens de strijd van de krijgers tegen goed en kwaad.

Wayangtheatertje

Op dit theatertje is een *dalang* afgebeeld alsof je hem aan de voorkant door het speelscherm heen kunt zien. Hij hanteert twee poppen: in zijn rechterhand prins *Arjuna*, in de linker diens dienaar *Semar*. Achter hem zijn zonen, *Petruk* en *Nala Gareng*. Semar en zijn nazaten zijn de narren – *punakawan* – in het spel.

Pandawa-broeders

De adellijke en dappere Arjuna is een van de Pandawa-broeders die hun koninkrijk terug moeten veroveren. Hij heeft slanke en elegante armen en een fijne gezichtsuitdrukking. Zijn hoofd is veelal gebogen. Zijn haar staat in een grote krul omhoog. Hij heeft een donker gezicht, een rechte neus, amandelvormige ogen en gaat sober gekleed.

Mahabharata

Arjuna is een van de hoofdfiguren uit het Indiase hindoe-heldendicht de *Mahabharata* (200 v.Chr. – 200 n.Chr.). Episodes uit dit epos worden veel in het Indonesische poppen- en schimmentheater opgevoerd. De verhalen gaan over de strijd binnen een vorstengeslacht over de verdeling van het rijk. Het gaat bij de Mahabharata over het onvolkomene, het menselijk falen en de menselijke onmacht.

Gunungan

Naast Arjuna is een bladvormige *gunungan* in de bananenstam geprikt. Deze fungeert aan het begin en eind van de voorstelling als ‘gordijn’, maar wordt ook gebruikt als paleispoort, wolk, berg, bos, grot, water, wind of vuur. Op het bovenstuk van het theatertje zijn sawa’s – rijstvelden – onder een nachtelijke tropenhemel geschilderd, een toespeling op de duur van het optreden: van zonsondergang tot zonsopgang.

Semar, een goddelijke clown

Semar is een goddelijke, hermafrodiete (zowel man als vrouw zijnde) clown. Samen met zijn zonen lost hij in veel *lakons* – wayangverhalen – de problemen op. Hij heeft een potsierlijk uiterlijk: een groot gezicht met slechts één tand in zijn mond. Hij wordt altijd afgebeeld met een bloot bovenlijf, een enorme buik en een flinke bilpartij. Hij gaat blootsvoets.

Bemiddelaar

Semar is de grappige en geestige bemiddelaar tussen mensen, geesten en goden. Hij is ook adviseur van de vorst en heeft een directe band met de toeschouwers.

Petruk

Het hoofd van *Petruk* – een van de zonen van Semar – staat op een lange, naar voren gebogen nek. Zijn lijf is lang en hij heeft een uitgezakte buik. Petruk is dom en pessimistisch en vaak het slachtoffer van de streken van zijn jongere broer *Nala Gareng*. Hier is de een

zwaard dragende en opiumpijp rokende Petruk afgebeeld met gouden epauletten op de schouders en twee medailles op zijn borst.

Neusring en sikje

Zijn flinke reukorgaan is versierd met een neusring; aan zijn kin hangt een sierlijk sikje. De voeten zijn gestoken in sierlijke puntschoenen.

Zelf eens proberen?

Met de spreuk *Zelf eens proberen?* kun je aan de slag met het maken van een woordspel, een handschaduw- en schimfiguur, een wayang-kulitpop, een selfie, een tekening en een kleurplaat. Ook kun je genieten van lekkernijen, zoals pisang goreng in een schaduwjasje, spekkoeck en kroepoek. Onderzoek wie van jouw familie net zo zwaar is als het opgetelde gewicht van 5 hanen, 15 egels en 40 konijnen.

Tot slot word je uitgenodigd tot het maken van een selfie, een woordspel, een handschaduw- en schimfiguur, een tekening en een kleurplaat. Als extra geven wij je hyperlinks naar trefwoorden, informatie over literatuur en een keuze uit diverse YouTube-filmpjes over het schimmen- en schaduwtheater.

Afbeelding: handschaduw het konijntje en twee papieren vingerschaduwpopjes. De figuurtjes op de duim en de middelvinger zijn de oud-Hollandse Jan Klaassen en zijn vrouw Katrijn.

Zelf eens proberen: de vrouw van Jan Klaassen

Zoals je weet, wordt het *Jan Klaassenspel* in Nederland gespeeld met kleurrijke handpoppen. Hier is Jan, samen met zijn lieflijke echtgenote, afgebeeld als *wayang-kulit*figuur (spreek uit: wajang koeliet). Op zijn rug heeft hij een *bult*. Op zijn hoofd zit een vooruitstekende *puntmuts*.

Zijn vrouw . . . 13 . . . draagt een *luifelmutsje* en een *schort*. Als je het leuk vindt, geef dan ook de tekening van het met poppen spelende jongetje een vrolijk kleurtje.

Zelf eens proberen: handgymnastiek

De beroemde Nederlandse fotograaf en filmer Anton Corbijn maakte deze foto van de Amerikaanse filmregisseur Steven Spielberg, die vooral bekend is geworden door zijn film Jurassic Park (1993) waarin dinosaurussen voorkomen. Als 3 . . . schaduwkunstenaar toont hij een *dinosaurus* op een muur.

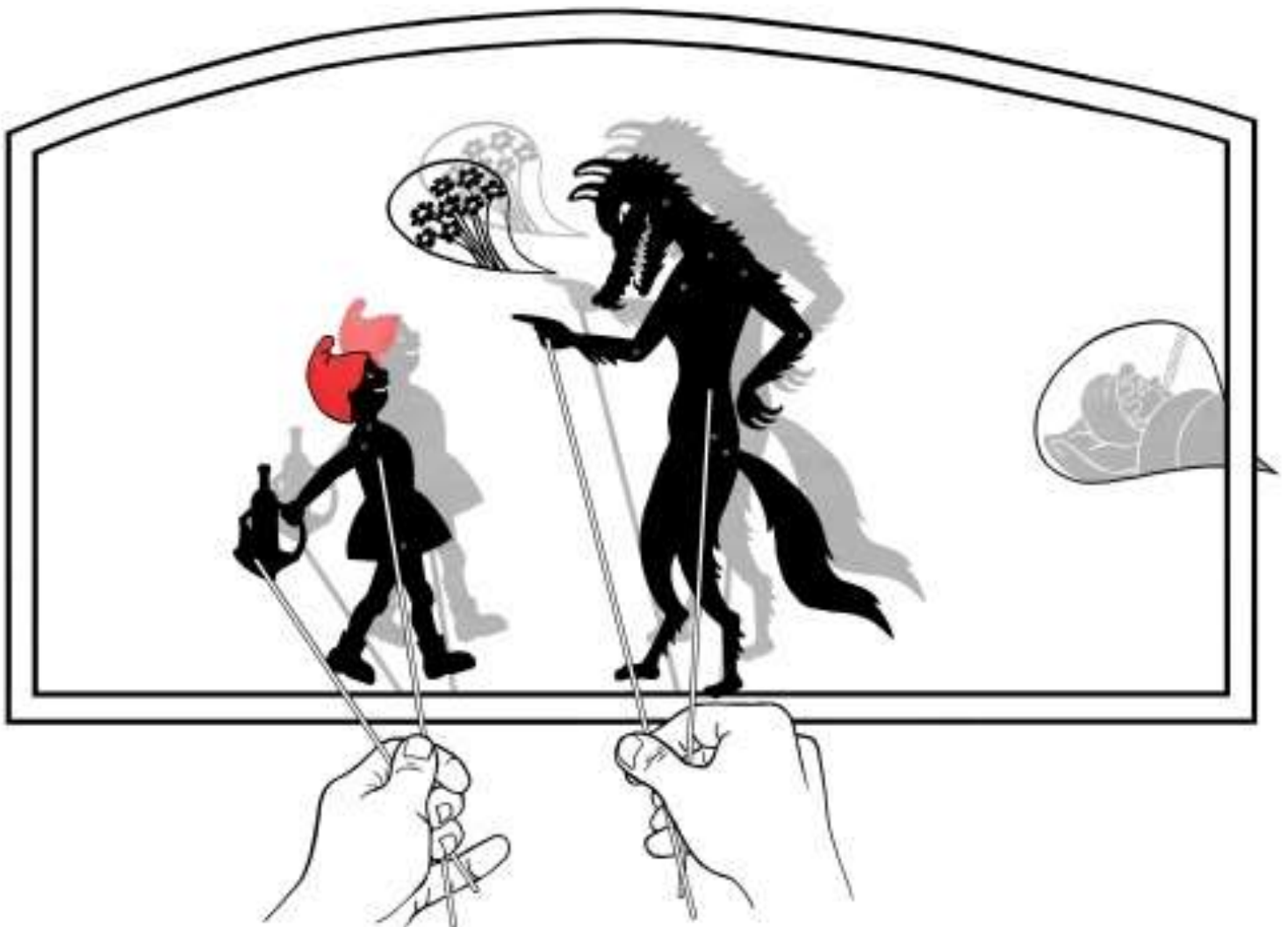

Zelf eens proberen: sprookje

Welk West-Europees schimmenspel wordt hier gespeeld?

De linker schaduwfiguur is: 15

De boze wolf gaat slapende grootmoeder een bosje bloemen brengen.

Zelf eens proberen: een Turkse grappenmaker

Geef *Karagöz* (spreek uit: *karageus*, met de g van 'goal') vrolijke kleurtjes. Plak de pop eventueel op een niet al te dun stukje karton. Knip de Turkse grappenmaker uit en bevestig arm, benen en onderlichaam met behulp van splitpennen. Maak een rietje/stokje vast aan de hand, en een ander aan het lijf. Span een wit laken en zorg voor een lichtbron (spot/lamp). 'Merhabah!' (spreek uit: merrabaa, 'goeiedag'), zegt de olijkerd.

Zelf eens proberen: een lekkernij

Mijn naam is . 7 Mijn buik en mijn billen zijn . 4 . .
Ik ben niet alleen dienaar en raadsman van goden en edelen,
maar ook wijs, en strooi opmerkingen rond die vol humor
zijn.

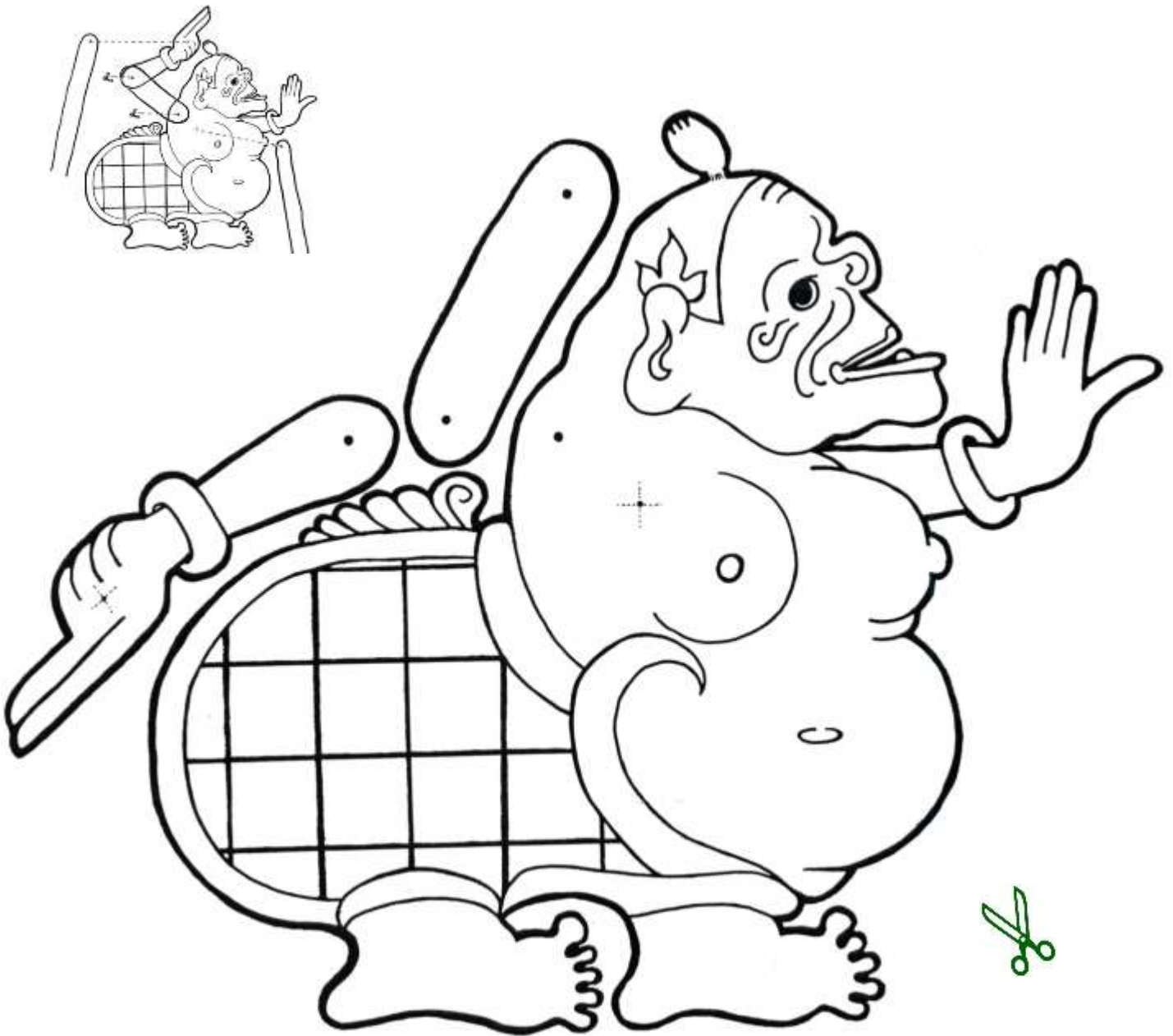
Een genietende nar

Hier eet ik een lekker stukje . . 11 Dat is een
cake-achtige lekkernij afkomstig uit het voormalige Nederlands-
Indië. De naam is ontstaan doordat de vorm – vanwege de
dunne, om-en-om gekleurde laagjes – aan doorregen spek
doet denken.

Zelf eens proberen: een dikke pias

Geef *Semar* een vrolijke kleur. Zijn gezicht is geel en hij heeft rode lippen. Plak de dikzak eventueel op een niet al te dun stukje karton en knip hem uit. Bevestig de arm door middel van splitpennen aan het lijf. Maak een rietje/stokje vast aan de hand en een ander iets onder zijn nek. Span een wit doek en zorg voor een lichtbron. ‘Selamat malam!’ (spreek uit: slammat malam, ‘goedenavond’), zegt de wayang-kulitpias.

Zelf eens proberen: kroepoek

Kroepoek kulit wordt gemaakt van stukjes onderhuid (leer) van een karbouw (waterbuffel). Soms kunnen oude . 12 kulitpoppen dus ook nog als een knapperig tussendoortje en snoeperijtje dienen.

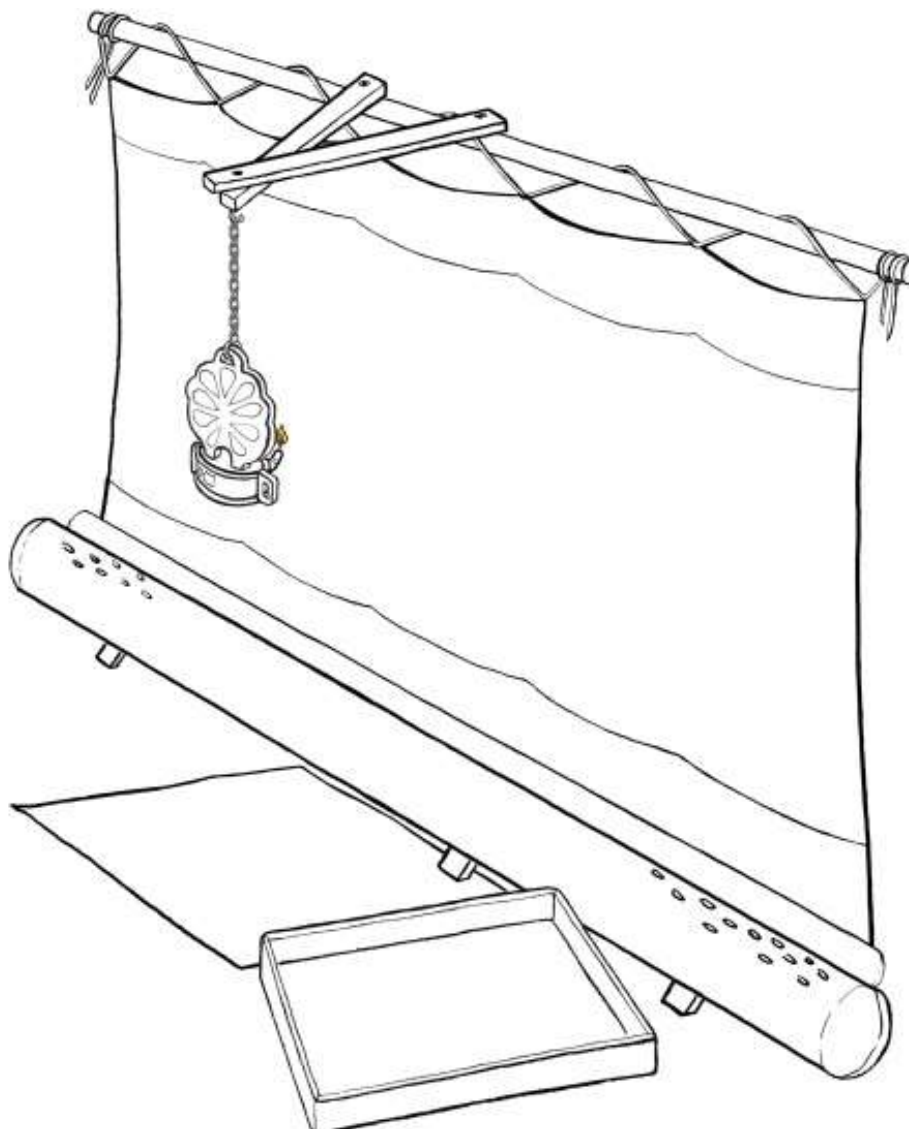

Zelf eens proberen: speelscherf

In het *Indonesische wayang-kulitspel* stelt het wayangtoneel de gehele schepping voor. Het speelscherf is als het ware de hemel, en de *bananenstam* – waarin de figuren gestoken worden – de aarde. Het licht is de zon of de maan.

Bananenstam, lamp en wayangkist

Maak de tekening af. Teken een spelende dalang (schimmen- en poppenspeler) en een paar wayangpoppen in de wayangopbergkist en op de bananenstam, waarop de figuren staan als ze niet hoeven op te treden. Het kleedje waar de dalang op zit, ligt al klaar. Het schimmendoek is afgezet met een rode rand. Zie je het gele vlammetje van de brandende wayang . . 5. . ?

Zelf eens proberen: een mechanische Jan

Hier is *Jan Klaassen* een wayang-kulitfiguur. Onder zijn neus heeft hij een Javaans snorretje. Wat zie je op de achtergrond als hij met zijn lichaam mechanisch beweegt op gamelanmuziek?

Woord: 1

Zelf eens proberen: een olijke Amsterdamse snuiter

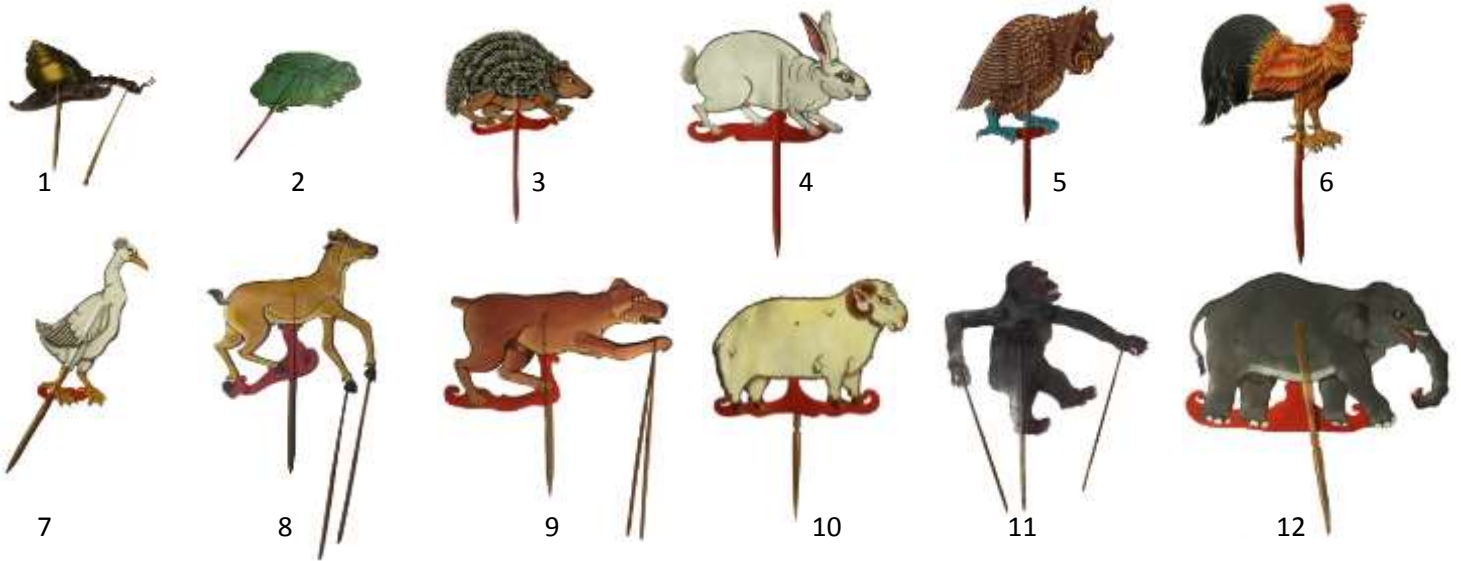
Jan Klaassen gooit zijn hoofddeksel de lucht in. Hoeveel beweeglijke wayang-kulitonderdelen heeft hij nodig om te kunnen dansen?

Schrijf het gevonden getal voluit.

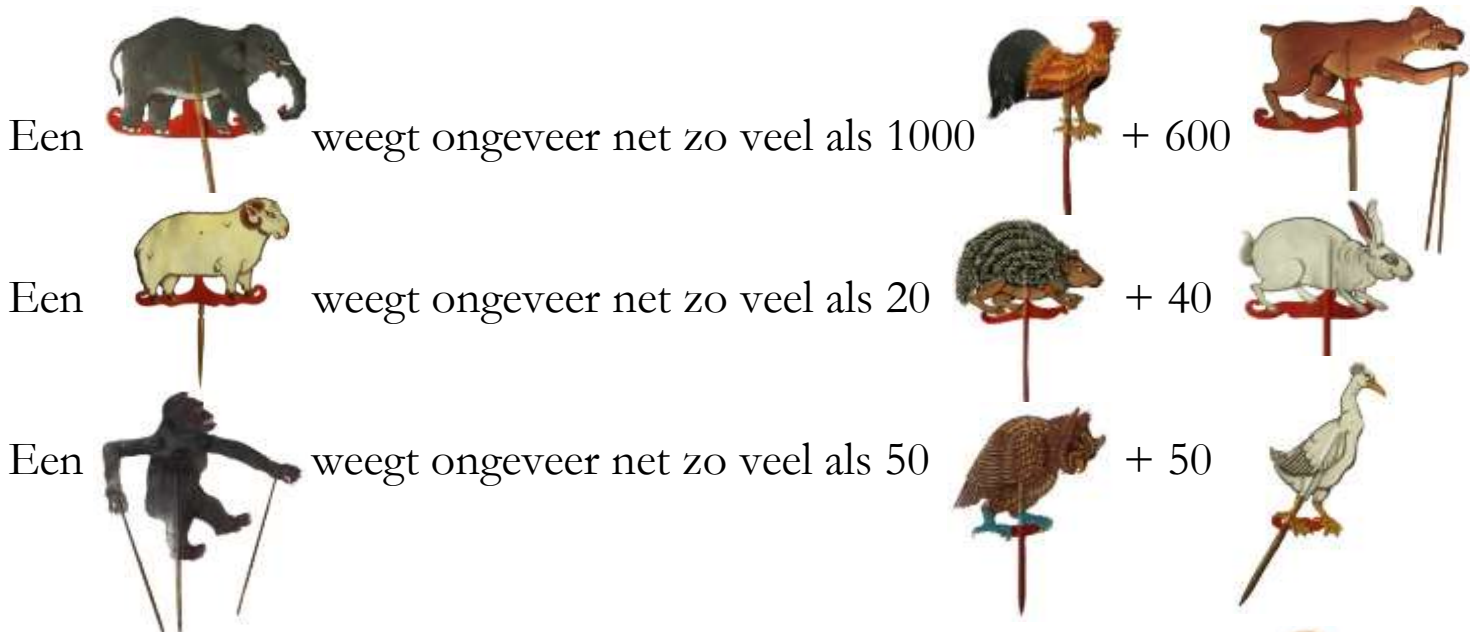
Het juiste aantal is 8 + zijn 6 en zijn pijl.

Zelf eens proberen: hoe zwaar is je familie?

Spektakel met wayang-kulitbeesten

Hoeveel weeg jij? En je vader en je moeder?

Vader : + +

Moeder : + +

Ik : + +

Museumdirecteur: 500 + 200 + 30

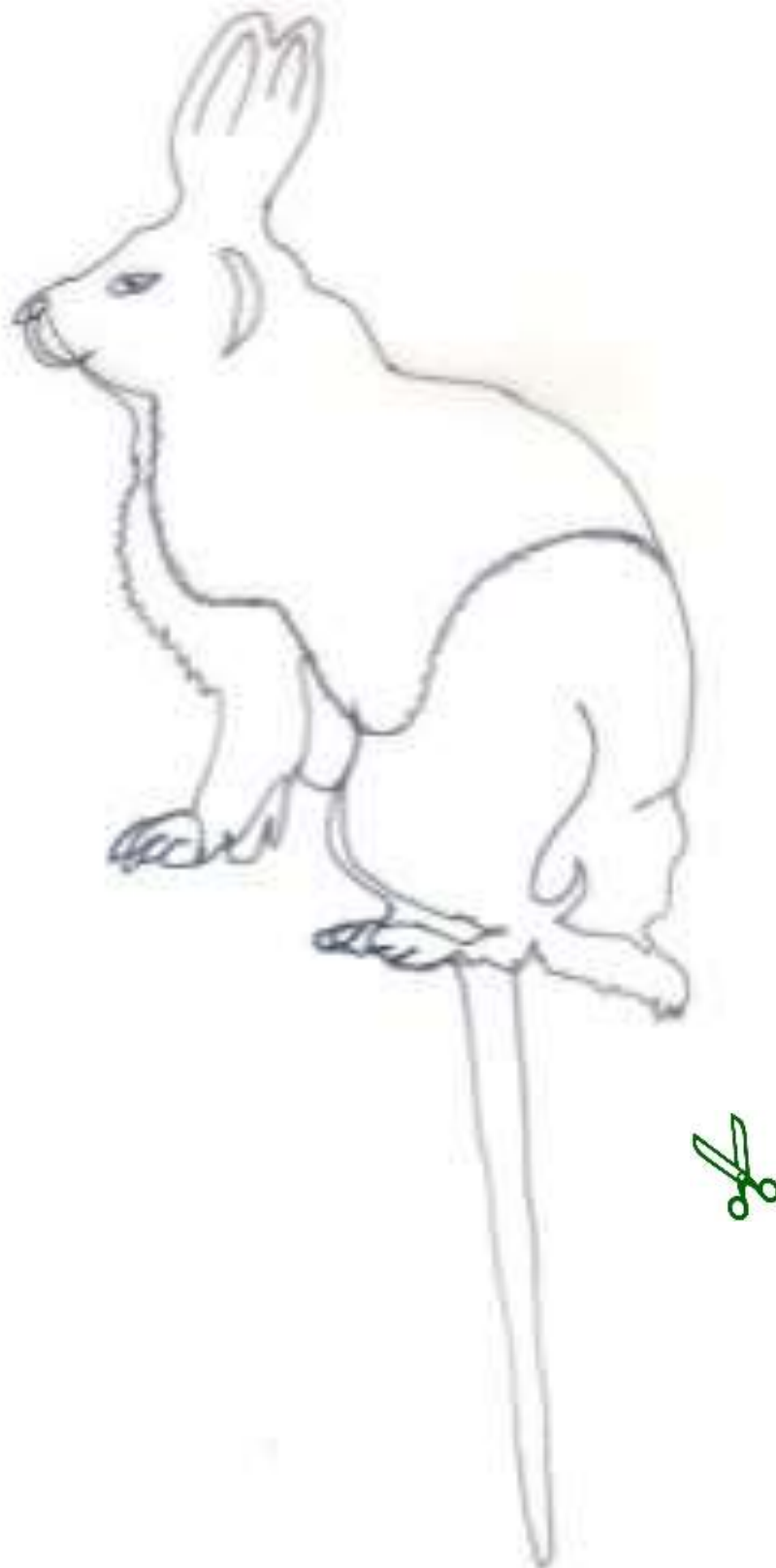

Gemiddelde gewichten van beesten en mensen

[1] Slak: 20 gr. [2] Kikker: 50 gr. [3] Egel: 1000 gr. [4] Konijn: 1500 gr. [5] Uil: 2500 gr. [6] Haan: 1000 gr.
 [7] Eend: 1000 gr. [8] Kancil: 2 kg. [9] Hond: 5 kg. [10] Schaap: 80 kg. [11] Gorilla: 175 kg. [12] Olifant:
 4000 kg. Pasgeboren baby: 3000 gr. Kind: 40/45 kg. Vrouw: 55/70 kg. Man: 70/85 kg.

Zelf eens proberen: konijn, een schim- en stokpop

Kleur het *konijn*, plak de *schim*- en *stokpop*figuur op een stevig stukje karton en knip of snij het beest uit. Veel speelplezier!

Zelf eens proberen: een rekwisiet uit Java

Het attribuut dat een volgende spelscène, een plaatsaanduiding of een begin en einde van een wayangvoorstelling aangeeft, is een *gunungan*.

In dit 'pauzeteken' komt bijna de gehele wereld samen.

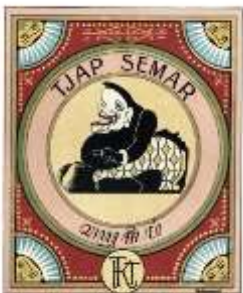
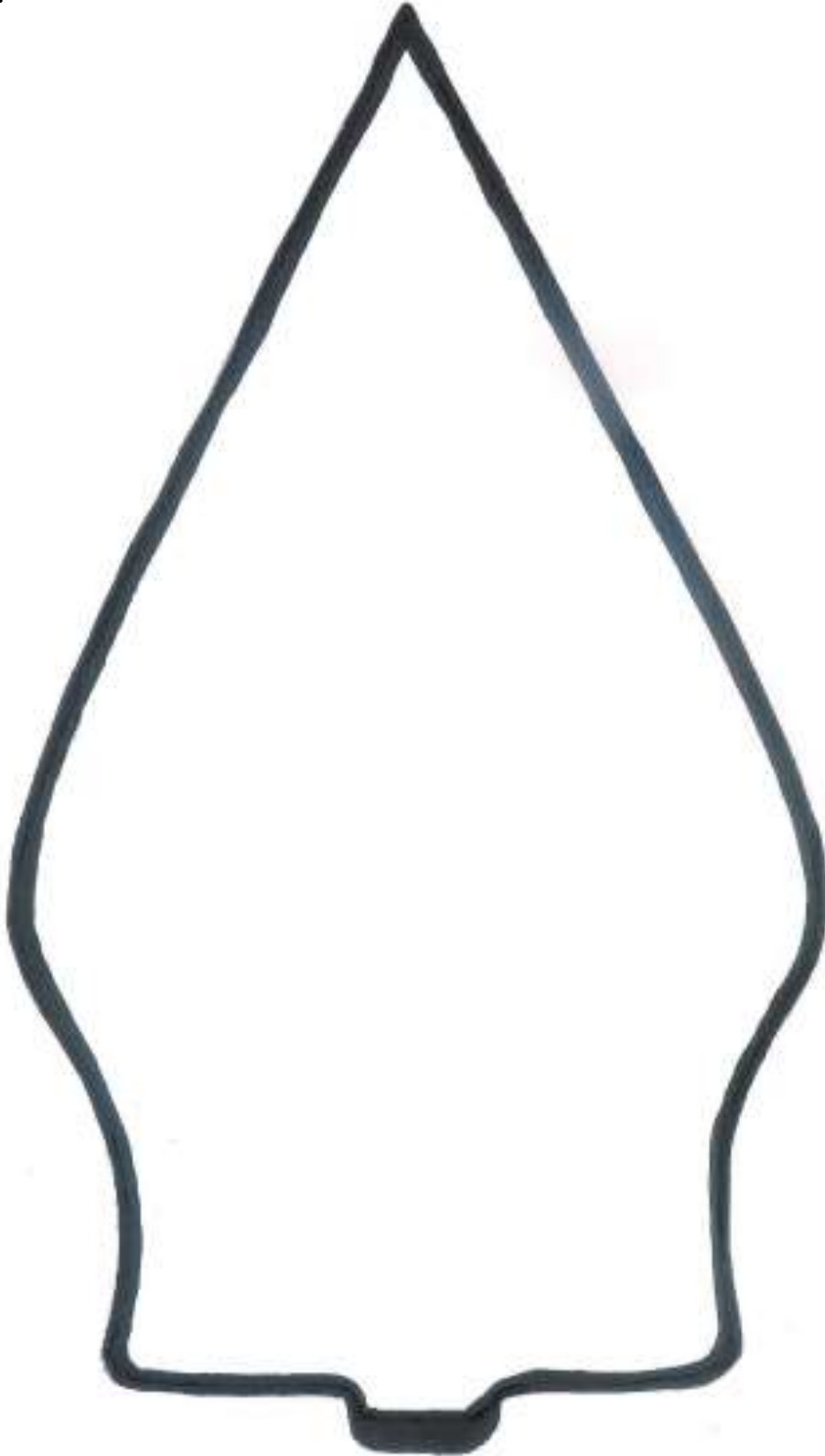
Aan de voorkant zijn dieren te zien, met links- en rechtsonder twee poortwachters. De achterkant van de gunungan stelt vuur en een demon (duivel) voor.

De engerd met de twee slagstanden steekt zijn 9 . . . uit.

Zelf eens proberen: gunungan

Laat je fantasie gaan. Teken binnen de bladvorm een *wayangfiguur*. Laat je bij deze *gunungan* inspireren door bijvoorbeeld de reclameprent met *Semar* en de Indonesische postzegel met *Bima* – de goede koningszoon.

Zelf eens proberen: strijdtoneel

Hier zie je *wayangfiguren* die behoren tot het *schaduw-* en *stokpoppenspel* uit Java. Zij spelen een rol in de *Wayang revolusi*: een spel over de onafhankelijkheids- en vrijheidstrijd van de Indonesiërs tijdens de politieke actie (oorlog) tussen de Indonesiërs en Nederland in de periode 1945-1947.

Deze poppen zijn gemaakt van: . 14 . . .

Zelf eens proberen: snoepen van pisang goreng

Toetje voor acht personen. Wat heb je nodig?

- 1 kopje zelfrijzend bakmeel (100 gr.)
- 2/3 kopje water of 1 dl melk
- 1 ei
- theelepel djahé (gemberpoeder: gedroogde en gemalen gemberwortel)
- 1/4 theelepeltje (snufje/mespuntje) zout
- 4 kleine, niet geheel rijpe bananen
- scheutje olie
- keukenpapier
- koekenpan, kom, garde + vork

Bereidingswijze: gebakken banaan in een schaduwjasje van deeg

Maak een beslag van bakmeel, ei, gemberpoeder, water/melk en zout.

Roer alles goed door elkaar. Let op: het deeg mag niet te dun zijn!

Voeg – als het beslag te dun is – wat extra bakmeel toe.

Pel de vier bananen en snijd ze zowel in de lengte als in de breedte doormidden. Verwarm olie in een koekenpan.

Zorg dat de olie niet te heet wordt.

Haal met een vork de bananen een voor een door het deegmengsel. Doe vervolgens de bananendeegplakken in de pan en bak ze langzaam tot ze goudbruin zijn.

Het duurt ongeveer 5 minuten voordat de *pisang goreng* gaar en knapperig is. Let op: hoe langer je bakt, hoe ‘zwarter’ de schaduw! Het baksel eventueel laten uitdruipen op keukenpapier.

Voor de liefhebber: bestrooien met basterdsuiker.

Warm of halfwarm opdienen.

Om je vingers bij af te likken!

Zelf eens proberen: boeken over poppen en schimmen

Onze internationale *Poppenspe(e)lmuseumbibliotheek* omvat duizenden publicaties. Deze gaan niet alleen over de geschiedenis van het *schimmen-* en *schaduwspel*, maar ook over *hand-*, *stang-* en *stok-* *poppen*, het *marionettentheater*, *trekpoppen*, *eten* en *drinken* in de *poppenkast*, en nog heel veel meer.

Guignol en wayang golek

Bovenop de boeken ligt *Jan Klaassen* uit te rusten. Zijn Franse neef *Guignol* (spreek uit: gienjol, met de g van goal) ligt op de voorgrond. Achter hem een *wayang-golek*figuur uit Indonesië. Dat is een driedimensionale stokpop waarvan het hoofd, het lijf en de handen en benen uit hout zijn gesneden.

Hoeveel boeken zijn er afgebeeld?

Schrijf het getal voluit.

Aantal: . 2 10

Zelf eens proberen: selfie

Maak een *selfie* in het Poppenspe(e)lmuseum en deel deze foto op onze Facebookpagina www.facebook.com/poppenspelmuseum.nl. De origineelste inzending wordt beloond met een museaal aardigheidje.

Afbeelding: Poppenspe(e)lmuseumdirecteur Otto van der Mieden als dalang.

Zelf eens proberen: plaatjes om uit te knippen

Zeven verschillende plaatjes die te maken hebben met het *schimmen- en schaduwtheater*. Knip ze uit en gebruik ze voor een schimmenspelwerkstuk.

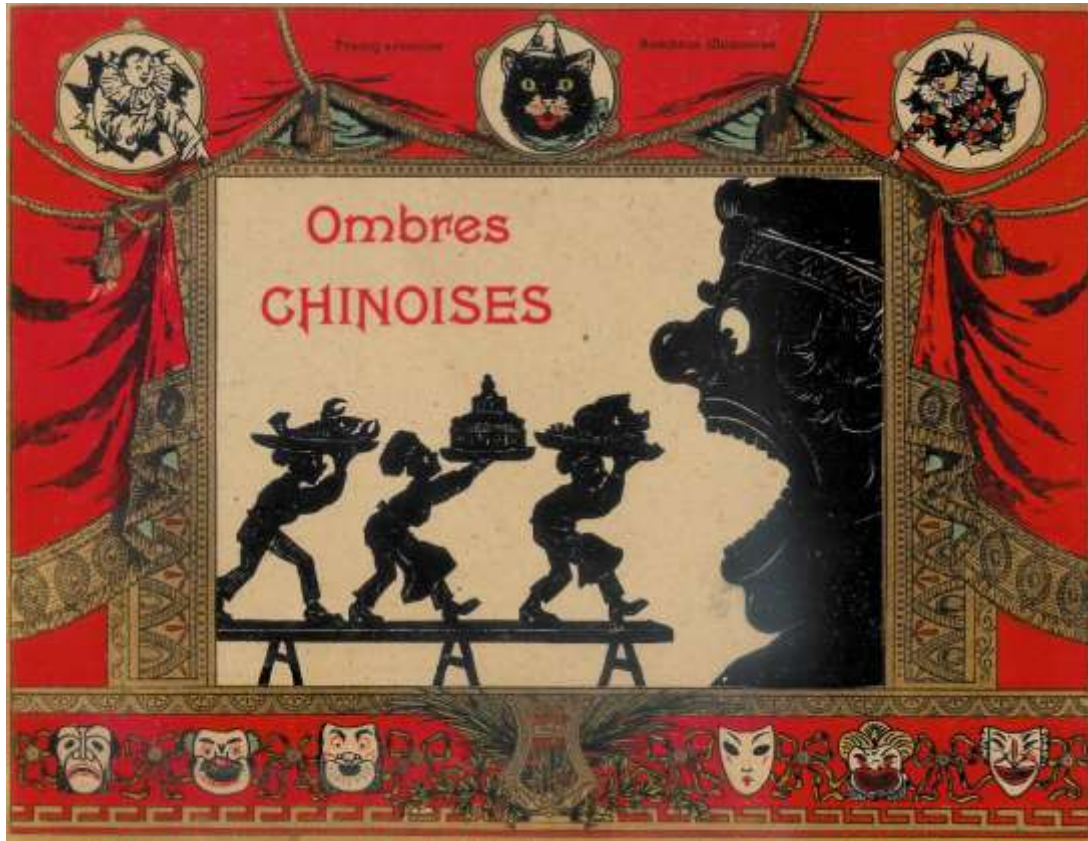
1. Modern schimmentheater. 2. en 4. Indiase reuzenschimmen (Tholu Bommalatta). 3. Auto
5. Petruk op de fiets. 6. Koets (kerata). 7. Fiets.

De nummers 2, 3, 5 en 6 zijn afbeeldingen van Javaanse wayang-kulitfiguren.

1. 2.
3. 4.
5.
6. 7.

Zelf eens proberen: plaatjes om uit te knippen

Vier plaatjes over de *Ombres chinoises*. Knip ze uit en gebruik ze voor een schimmenspelwerkstuk.

‘Ombres chinoises’, Chinese schimmen (ca. 1850); ‘Beweegbaar prentenboek. De van ouds bekende Chinesche schimmen’, met o.a. het spel ‘De gebroken brug’ (voorplat). Impressum: P.J. Trap (Leiden, ca. 1865).

Zelf eens proberen: plaatjes om uit te knippen

Valt er licht op een voorwerp of een mens, dan zie je aan de andere kant een schaduw ontstaan. De schaduw die veroorzaakt wordt door het 'object', noemen we *slagschaduw*. Hoe dichterbij, hoe donkerder. Hoe verder af, hoe vager.

'De vriendschap tussen een man en zijn schaduw'. Strip: Sarah Yu Zeebroek (België, ca. 2013).

Zelf eens proberen: YouTube-filmpjes

Ontdek via www.youtube.com/ottopopmus#g/p internationale *YouTube-filmpjes* op het gebied van het *schimmen-* en *schaduwtheater*. Vanuit een verrassende invalshoek is een eigenzinnige keuze gemaakt uit het indrukwekkende aanbod.

Bekijk een tiental opvallende spel-fragmenten en grappige presentaties.

Afspeellijst

Elephilm. Le Chat Noir (schimmentheater, Parijs, omstreeks 1890).

https://www.youtube.com/watch?v=0tkZ_te-9go

The Magic Horse by Lotte Reiniger (silhouetten, schimmenspel, Duitsland, 1953).

<https://www.youtube.com/watch?v=myG5Xg0NaQ4>

Attraction Shadow Theatre Group (modern schaduwtheater, dans, Hongarije/Engeland).

<https://vimeo.com/64916722>

Ainu Shadow Project (modern schimmentheater, Japan).

<https://www.youtube.com/watch?v=tMMWYPx0prQ>

Shadow Puppet Theatre by Richard Bradshaw (Australia) - Broken Bridge (schimmenspel 'De gebroken brug').

<https://www.youtube.com/watch?v=8eM-1smFGuw>

Les Lanternes magiques (toverlantaarn).

<https://www.youtube.com/watch?v=P8Txyu5XxJo&list=PLE99034FCF12B3EDF&index=14&nohtml5>

How to make your own shadow puppet theatre (Zelf eens proberen?, schimmentheater).

<https://www.youtube.com/watch?v=-hL28SkHf1g>

How To Make Shadow Puppets With Your Hand (Zelf eens proberen?, handschaduwspel).

<https://www.youtube.com/watch?v=Kz8wP2RYy64&nohtml5=False>

A Magical Hand Shadows Show (handschaduwspel).

<https://www.youtube.com/watch?v=4Gnry6yoAZE&nohtml5=False>

Karagöz Hacivat (Turks schimmenspel).

<https://www.youtube.com/watch?v=fycbb8NTtks&index=3&list=PL09A3841BB7A8BDE6>

Karagiozis, paper theatre by Babis Kiliaris (Grieks schimmenspel/papierentheater).

<https://www.youtube.com/watch?v=-UTDrAaZZj0&index=7&list=PL09A3841BB7A8BDE6>

Sbek Thom, Khmer Shadow Theatre (schaduwtheater uit India).

<https://www.youtube.com/watch?v=jkwlplUOW4g>

Chinese Shadow Puppet Show (Chinees schimmenspel).

<https://www.youtube.com/watch?v=qPBOy3Yg7Ho>

Wayang Joblar Song (wayang kulit, Indonesië).

<https://www.youtube.com/watch?v=p2Id5xNAcTk>

Ki Ledjar Maestro Wayang Kancil (wayang kulit, Java).

<https://www.youtube.com/watch?v=Kj43msw8gZo>

Wayang exhibition, wayang revolusi: Poppenspe(e)lmuseum NL (wayang expositie, wayang kulit, Java/Vorchten).

<https://www.youtube.com/watch?v=qURh4qsqCTE>

Moving Jan Klaassen with a shadow: wayang kulit (mechanische wayang-kultifiguur, Indonesië/Nederland).

<https://www.youtube.com/watch?v=zJT9UrKcKM>

Wayangtechnieken en -figuren. Wayang techniques and characters (wayang kulit en wayang golek).

<https://www.youtube.com/watch?v=V2TN3gq2D4I>

Schaduw tekenen (Schooltv. Programma: Huisje Boompje Beestje).

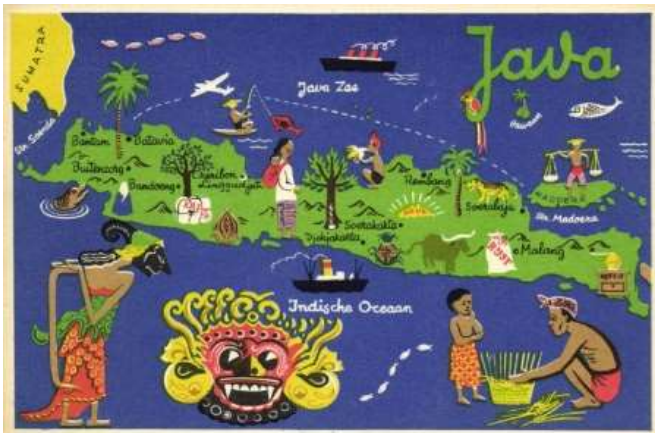
<http://www.schooltv.nl/video/schaduw-tekenen-als-de-zon-schijnt-zie-je-ook-schaduw/>

Europa en Azië. Tot ziens!

Nu neem ik afscheid. Hartelijk dank voor je bezoek en je ontmoeting met mij en mijn verre vrienden. Tot ziens!

Selamat tinggal zeggen ze in het Indonesisch.

Kom je nog eens terug?

1. Nederland 2. Griekenland 3. Turkije 4. China 5. India 6. Indonesië 7. Java

← Amsterdam ± 11.380 km Jakarta/Java →

Colofon

Illustraties en foto's: Haye Bijlstra (pag. 41), Ulla von Brandenburg Duitsland/Frankrijk (pag. 45/nr. 1), Gitte Clemens (pag. 30 en 32), Anton Corbijn (pag. 28), Emilie van Kerckhoff (pag. 21), OvdM (pag. 43), Hetty Paërl (pag. 14, 16, 17, 18, 20 en 23), Ad Swier

(pag. 7 en 42), Sarah Yu Zeebroek (pag. 47), Elsje Zwart (pag. 1, 2, 4, 5, 15, 24, 26, 27, 29, 31, 34 en 50).

Wayang-kulitfiguren: Ledjar Soebroto (pag. 22, 27, 35, 36, 37, 39 en 41).

Collectie: Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten.

Extra informatie

Zie: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/lesbrief.pdf>,

<http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx> en <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/HeadWord-List.aspx?Letter=s> (trefwoorden, waaronder schaduwspel, schimmenspel, schimmenspeltechniek en schimmenspelteksten).

Dit document op internet

Zie: [http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/lichten donker.pdf](http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/lichten%20donker.pdf). Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Pamflet158e.pdf>. Info: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/MailForm.html>. Hyperlinks: klik op de groene woorden.

Woorden 'Zelf eens proberen?'

Katrijn – Hand – Roodkapje – Semar – Dik – Spekkoek – Wayang – Lamp – Schaduw – Negen – Muts – Tong – Leer – Achtendertig.

Poppenspe(e)lmuseum © ANBI

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21

www.poppenspelmuseum.nl www.gebeugenvannederland.nl/poppenspel2

www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl

www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info